

Marino Badurina

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UDK 371.67 (497.5): 94 (497.5)

32.019.51: 37

Stručni rad

AVNOJ I ZAVNOH U HRVATSKIM SOCIJALISTIČKIM I POSTSOCIJALISTIČKIM UDŽBENICIMA POVIJESTI: PREISPITIVANJE SMISLA UDŽBENIČKE HISTORIOGRAFIJE

Apstrakt: U radu se prikazuje način na koji su (post)socijalistički udžbenici povijesti obrađivali teme zasjedanja i odluka AVNOJ-a i ZAVNOH-a, kao predstavničkih tijela nastalih u procesu stvaranja socijalističke Jugoslavije i Hrvatske tijekom Drugoga svjetskoga rata. Daje se kraći pregled mijena na interpretativnoj i kontekstualnoj razini koje se u vremenskoj protežitosti od 1960-ih do 2000-ih mogu u tim udžbenicima uočiti. U širem smislu, kroz to se problematizira odnos udžbeničke historiografije prema pitanjima nacionalizma i nacije, naroda, države, društva i postavlja se općenito pitanje mogućnosti dosega udžbenika kao izvora povijesne spoznaje u suvremenosti.

Ključne riječi: AVNOJ, ZAVNOH, nacija, država, socijalizam, federacija, republika, udžbenici

Abstract: The paper presents the way in which (post)socialist history textbooks portrayed the topics of sessions and decisions of AVNOJ and ZAVNOH, representative bodies that emerged in the process of creating socialist Yugoslavia and Croatia during World War II. It provides a brief overview of changes on an interpretive and contextual level that can be observed in these textbooks from the 1960s to the 2000s. In a broader sense, it problematizes the relationship of textbook historiography to questions of nationalism and nation, people, state, society, and raises the general question of the potential reach of textbooks as a source of historical knowledge in the present time.

Keywords: AVNOJ, ZAVNOH, nation, state, socialism, federation, republic, textbooks

Tema tretmana zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i nadovezujućeg Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) u socijalističkim i postsocijalističkim udžbenicima povijesti (ovdje prvenstveno na prostoru nekadašnje Socijalističke Republike Hrvatske i kasnije Republike Hrvatske) zapravo je vrlo sitan uzorak na kojemu se mogu promatrati putevi razvoja, protuslovlja i ironični obrati u primijenjeno-udžbeničkoj historiografiji ovog tipa.

Ovdje kao primjer uzimamo više udžbenika u rasponu od 1960-ih do 2000-ih godina. Fokus će ipak biti na „ključnom“ Drugom zasjedanju AVNOJ-a u studenom 1943. u Jajcu, i Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, u svibnju 1944. Ta zasjedanja se, naime, smatraju presudnima za utemeljenje jugoslavenskog federalizma, kao i za posebnost statusa federalne Hrvatske u poslijeratnim uvjetima.¹ Ne iznenađuje stoga što su svi sadržaji povezani s Narodnooslobodilačkom borbom (NOB) u socijalističkoj (školskoj) literaturi zauzimali veliko i važno mjesto, te zadržavali gotovo mitski status.

U devedesetima teme vezane za NOB u udžbenicima povijesti svih zemalja nastalih raspadom Jugoslavije doživljavale su promjene koje su bile uvjetovane unutarnjim političkim razlozima. U Hrvatskoj je tada na dnevnom redu bila tzv. „politika pomirenja“ između nekadašnjih ustaša i partizana, odnosno među njihovim potomcima. To je značilo da partizanski pokret svakako neće biti negiran, ali će biti relativiziran, ratna djelovanja i pobjede reducirane, a sadržaj uglavnom sveden na političku i nacionalnu dimenziju (ZAVNOH i AVNOJ).

Doduše, u konkretnom pitanju ne bi se smjelo polaziti ni od pretpostavke socijalističkog perioda kao normativnog, a potom sve nasuprot tome proglasiti otklonom od norme. Udžbenici su često ogledalo trenutnog stanja, ni bolji ni lošiji od vremena u kojem nastaju. Teško je bilo za očekivati da će tijekom hrvatsko-srpskog sukoba, rata 1990-ih i neposrednog (pa i produženog) poraća hrvatski povijesni udžbenici veličati Jugoslaviju, povijesno zajedništvo Srba i Hrvata itd. Problem

---

¹ O tom povijesnom hođu i značaju odluka AVNOJ-a i ZAVNOH-a za Hrvatsku vid. Jakir A. 2021.

naposljetku i nije u udžbenicima nego u očekivanjima od tih istih udžbenika. U želji da se u njih na jednostavan i balansiran način ugura vrlo kompleksna i nijansirana povijesna istina. Stoga bi ovaj tekst bilo najbolje čitati ili shvatiti kao kritiku koncepta udžbenika kao takvog, a ne (samo) udžbenika u pojedinom periodu i za pojedine teme.

Između „socijaliziranja“ AVNOJ-a i „nacionaliziranja“ ZAVNOH-a

U socijalističkom periodu avnojevsko-zavnohovski kompleks obrađivan je u poglavljima koja nose nazive poput „Izgradnja Demokratske Federativne Jugoslavije“, „Borba za međunarodno priznanje nove Jugoslavije“, „Oslobođenje zemlje i pobjeda socijalističke revolucije“, „Stvaranje Federativne Narodne Republike Jugoslavije“ i „Osnivanje Federalne Države Hrvatske“. Dakle, odnos Jugoslavije i Hrvatske u naslovima i podnaslovima je bio barem tri naprema jedan.

Tijekom 1990-ih i 2000-ih partizanski pokret je izdvajan iz šireg jugoslavenskog konteksta, što se ogledalo u generičkim podnaslovima poput onog „Otpor antifašističke Hrvatske“, iako se naravno nije mogla negirati činjenica da je „Hrvatska država u sastavu jugoslavenske federacije“.²

No i u socijalističkom periodu neke promjene su bile evidentne. Pulsirale su s društveno-političkom situacijom. Tako će u udžbeniku iz 1967. biti očigledno još uvijek donekle unitarno tumačenje AVNOJ-a (Drugog zasjedanja) u kojem se federalna Jugoslavija „izgrađuje kao zajednica svih svojih ravnopravnih naroda, kao prava domovina Hrvata, Srba, Slovenaca, Crnogoraca i Makedonaca“.³ Pritom se ističe element narodnog suvereniteta koji je po prvi put došao do izražaja upravo kroz AVNOJ: “Tako je 28. studenog 1943. Jugoslavija, zemlja u

---

² Leček S. et. al. 2002. 181-186. Tadašnji udžbenici morali su slijediti nastavni plan i program, čak i na način da svi imaju iste naslove nastavnih jedinica, pa su varijacije bile u pojedinostima. Npr. Kolar-Dimitrijević M. et. al. 2004. će umjesto „Hrvatska država u sastavu jugoslavenske federacije“ poglavlje nasloviti „Hrvatska država u sklopu jugoslavenske federacije“ itd.

³ Đuranović Š. i Žeželj M. 1967. 142.

ratu za svoju slobodu, prvi put u svojoj povijesti dobila pravi parlament i narodnu vladu i osigurala tako teško ostvarivo bratstvo i jedinstvo naših naroda.“⁴

Kasnije pak, druga grupa autora, pored nepromjenjive činjenice da su na Drugom zasjedanju AVNOJ-a „udareni pravi temelji novoj jugoslavenskoj državi“, ipak dodaje kako je to „[b]io (...) jasan znak da su sve reakcionarne snage u zemlji doživjele već svoj poraz jer su izgubile svaki utjecaj u narodu. Umjesto tih snaga, koje su bile predstavnici buržoazije, vlast prelazi u ruke radnog naroda u novoj državi – Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji (DFJ)“.⁵ Narod je tako postao „radni narod“ što je predstavljalo svojevrsno socijaliziranje AVNOJ-a. S druge strane, umjesto Jugoslavije kao domovine naroda sada se govori o državama članicama: „Ostvarivanjem odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a Demokratska Federativna Jugoslavija postala je početkom 1945. god. federativna zajednica koju čini šest ravnopravnih federalnih jedinica kao država članica: Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Slovenija, Srbija.“⁶ Ovdje je dakle AVNOJ impregniran ne samo s malo više socijalizma, nego i republičkog nacionalizma. Očigledno je bilo sinkroniziranje s društveno-političkim promjenama, novim ustavnim rješenjima (Ustav iz 1974.). Pojednostavljeno rečeno, kako je „federirala federacija“ tako je „federirala“ i interpretacija AVNOJ-a.

Potpuno iste formulacije o AVNOJ-u prenijete su i u drugi udžbenik koji je kasnije radila ista grupa autora (uz dodatak Renea Lovrenčića).⁷ Također, prateća udžbenička pitanja koja se odnose na AVNOJ uglavnom su deskriptivna (Kako i kada dolazi do Drugog zasjedanja AVNOJ-a?; Koje su glavne odluke? Koje je značenje Drugog zasjedanja AVNOJ-a?). No s druge strane, u povijesnoj čitanci koja prati isti udžbenik, ispod povijesnih izvora koji navode odluke AVNOJ-a, posebno onih o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, postavlja se i pitanje za

---

⁴ Isto. 143.

⁵ Jelić I. et. al. 1977. 100.

⁶ Isto, 109.

⁷ Lovrenčić R. et. al. 1989. 149-150.

„kritičko razmišljanje“: „Da li je ova odluka provedena u život, odnosno postoji li danas u našoj zemlji puna nacionalna ravnopravnost?“⁸ Bio je to potkraj 80-ih i na samom početku 90-ih vrlo blagi odjek gorućih pitanja koja su kao požar zahvaćala Jugoslaviju.

Ni neki postsocijalistički udžbenici ne unose pretjeranu dozu kontroverznosti u pitanje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a. U udžbenicima za osnovnu školu naglašava se „nastanak hrvatske države“ u sklopu jugoslavenske federacije.⁹ Drugo zasjedanje AVNOJ-a obrađeno je neutralno, s osnovnim informacijama o utemeljenju DFJ (Demokratska Federativna Jugoslavija) i njegovom općejugoslavenskom karakteru.¹⁰ No zato se nedvosmislenije govori o Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom 1944., na kojem je „utemeljena nova hrvatska država“, uz spominjanje posebne uloge Andrije Hebranga „koji je zagovarao hrvatsku posebnost i ravnopravnost u budućoj, obnovljenoj Jugoslaviji (...)“.¹¹ Ističe se, dakle, da je do stvaranja hrvatske države ipak došlo, iako uz kasniju ogradu da je Jugoslavija umjesto federativnosti proklamirane i AVNOJ-em i Ustavom FNRJ iz 1946. ubrzo postala centralizirana država, u kojoj je samostalnost Hrvatske bitno okrnjena.¹²

Postsocijalistički udžbenici razlikuju se u količini prostora kojeg posvećuju ovim temama. Tako Kolar-Dimitrijević i suautori zaključcima AVNOJ-a i ZAVNOH-a daju nešto više prostora nego neki drugi udžbenici iz istog perioda, možda i stoga što se isti autorski tim nije libio smjestiti ZAVNOH u puno širi povijesni kontekst, u dulje trajanje, tvrdeći da je ZAVNOH, postavši vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo hrvatskog naroda, postavio i temelje „današnje Republike Hrvatske, te je obnovljeno postojanje Hrvatskog sabora ukinutog još 1921. Vidovdanskim ustavom“.¹³ Iako također preskače spomen Srba u

---

⁸ Haramija M. 1990. 172-173.

⁹ Matković H. 2002. 88.

¹⁰ Isto. 88.

¹¹ Isto. 89.

¹² Isto. 115.

¹³ Kolar-Dimitrijević M. et. al. 2004. 170.

službenim odlukama ZAVNOH-a, ipak se kaže: „U svim javnim istupima članova ZAVNOH-a naglašavalo se njegovo zauzimanje za suradnju Hrvata i Srba, temeljenu na djelu Stjepana Radića koji je surađivao sa Svetozarom Pribićevićem, kako bi se na toj tradiciji zaustavili ustaški i četnički pokolji.“¹⁴ Ovdje ipak ispada da se (pre)naglašavala uloga HSS-a, a nauštrb KPJ.

Ranije je to tumačenje važnosti ZAVNOH-a imalo nešto drukčije naglaske. Govoreći o nastanku Federalne Države Hrvatske, pri čemu je posebno značenje imalo Treće zasjedanje ZAVNOH-a u Topuskom, ističe se da su na tom zasjedanju ujedinjeni dotad razjedinjeni ili okupirani dijelovi Hrvatske, ali i možda ključno: „Nastavši u dotadašnjoj zajedničkoj borbi hrvatskog i srpskog naroda i narodnosti, ona se stvarala kao prava narodna država, u kojoj više neće biti vladavine buržoazije.“¹⁵ Dakle, koja će biti suverena zajednica ravnopravnih pripadnika, što je zapravo temeljna postavka kako i moderni nacionalizam vidi ili definira naciju. Uz napomenu da odluke ZAVNOH-a ipak upozoravaju da svi u Hrvatskoj nisu ni etnički, pa ni politički, Hrvati. U skladu s time, donijeta je i Deklaracija o pravima naroda i građana Hrvatske u kojoj se ističe: „Hrvatski i srpski narod u Hrvatskoj su ravnopravni. Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život.“ Također, ističe se da su po Deklaraciji svi građani Federalne Države Hrvatske jednaki bez obzira na narodnost i vjeru. Za autore udžbenika to je dokaz da je KPJ koja je bila na čelu NOB-a jedina mogla ispravno riješiti nacionalno pitanje. Da se takvim stavovima „ujedno kovalo čvrsto bratstvo i jedinstvo koje su okupatori i domaći izdajnici nastojali izazivanjem bratoubilačkog rata zauvijek podijeliti.“¹⁶

U kasnijem periodu ta dimenzija će biti preskakana formulacijama o ZAVNOH-u kao nositelju „suverenosti hrvatskog naroda i narodnosnih skupina u Hrvatskoj“, dakle zaobilaženjem spomena drugih naroda, prvenstveno Srba¹⁷ ili će se pokušati neutralnim rječnikom izraziti

---

¹⁴ Isto. 170.

¹⁵ Jelić I. et. al. 1977. 112.

¹⁶ Isto. 112.

¹⁷ Vujčić I. 1996. 202.

ovako: „Ustrajanje na jednakosti svih nacija nastavljeno je i produbljeno u ratu, u kojem se samo zajedničkom borbom moglo suprotstaviti glavnom neprijatelju: okupatorskim postrojbama i njihovim suradnicima.“¹⁸ Dakle, čak i takav uravnoteženiji opis, ipak preskače direktno spominjanje Srba. Komentar se zadržava samo na činjenici da je u Topuskom „posebno potvrđena“ hrvatska državnost proglašenjem Federalne Države Hrvatske, te da je donesena spomenuta Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske, koja ne odudara od mnogih sličnih europskih deklaracija: jednakost građana pred zakonom, jednaka prava ženama, zaštita imovine i građanskih sloboda (vjera, govor, tisak, udruživanje).¹⁹ Autori na tom mjestu još uvijek ne uspoređuju ova načela s aberantnom praksom koja će uskoro uslijediti.

U svim postsocijalističkim udžbenicima poglavlja će nositi naziv „otpor i borba antifašističke Hrvatske“, što je značilo veće ili manje ekstrapoliranje iz jugoslavenskog konteksta. Samo će Matković (2002) u sklopu takvog poglavlja imati potpoglavlje „Antifašistička borba kao dio svjetske antifašističke koalicije“, dok će Perić ipak dozvoliti „Antifašističku borbu hrvatskog naroda kao dio jugoslavenske i svjetske antifašističke koalicije“.²⁰ S obzirom na rani datum Perićeva udžbenika (1992) možda se tada čak više radilo o svojevrsnoj inerciji nego o svjesnom stavu koji bi iz odabira (pod)naslova proisticao.

Glede slikovnog materijala, kada se govori o političkoj dimenziji antifašističke borbe, u postsocijalističkim udžbenicima prevladavaju slike (portreti) Vladimira Nazora, Ivana Gorana Kovačića i Andrije Hebranga, dok je čak i Josip Broz Tito najčešće utopljen u kolektivnu sliku s Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu gdje sjedi u fotelji u prvom redu. Doduše, ta ista fotografija je gotovo uvijek reproducirana i u udžbenicima iz socijalističkog perioda.

---

¹⁸ Leček S. et. al. 2002. 194. 4.

¹⁹ Isto. 195.

²⁰ Perić I. 1992. 98.; Matković H. 2002. 83.

Udžbenici o nacionalnoj ili o narodnoj državi

Socijalistički udžbenici, pored toga što naravno puno više prostora daju ovim temama, ističu pojmove „narod“, „demokracija“, „federacija“, „ravnopravnost naroda“, prvenstveno „Srba i Hrvata u Hrvatskoj“ (ZAVNOH), a ne toliko pojam „nacije“, „nacionalnog“ i „nacionalne države“. Naposljetku podcrtava se zajednička borba tih naroda, jer su sva ta predstavnička tijela osnivana u ratnim uvjetima. Kasniji udžbenici to kao da pomalo zaboravljaju, govoreći o političkim aspektima kao da se odvijaju u nekoj apstraktnoj situaciji, a ne konkretnohistorijskoj i ratnoj. Tako je, u političkoj dimenziji AVNOJ-a, sve ostalo na činjenici da je na Drugom zasjedanju odlučeno da će država biti federacija, utemeljena kao Demokratska Federativna Jugoslavija u kojoj će ravnopravnost ostvariti Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci, odnosno *narodne države* Srbija, Hrvatska, Slovenija, Makedonija, Crna Gora i BiH.²¹

Takve projekcije bile su prisutne već i na prvom zasjedanju ZAVNOH-a na Plitvicama i u Otočcu (13. i 14. lipnja 1943.): „Bilo je riječi o stvaranju jednakopravne zajednice svih naroda u Jugoslaviji, koja bi bila savezna država i u kojoj bi svaki narod imao svoju nacionalnu državu.“²² Ovaj udžbenik (Vujčić, 1996) inzistira da je „stvaranje nacionalne države“ bila nedvojbeno namjera borbe hrvatskih antifašista.²³

Dakle, u postsocijalističkim udžbenicima se spominje nacionalna država tj. izjednačava se pojam federalne jedinice i nacionalne države, kao cilja, a ne nužno i kao realizacije, dok socijalistički udžbenici tu dilemu natkriljuju pričom o narodima, a ne o nacijama. Naravski, konfuzija oko pojmova „narod“ i „nacija“ je puno šira i dugotrajnija.

---

²¹ Vujčić I. 1996. 202.

²² Isto. 202. Iako dio izvorne odluke o proglašenju ZAVNOH-a vrhovnim zakonodavnim i izvršnim predstavničkim tijelom i najvišim organom državne vlasti Demokratske Hrvatske glasi da je ZAVNOH „jedini pravi državni Sabor Hrvatske“ i „predstavnik suvereniteta naroda i države Hrvatske“, to je teorijski i jezički bila ponešto nezgrapna formulacija, jer logično je samo da država bude predstavnik i ogledalo suvereniteta naroda, a ne da jedno zakonodavno ili izvršno tijelo bude predstavnik suvereniteta države. Država je samo instrument suvereniteta, a ne nešto što svoj suverenitet prenosi državnim tijelima itd.

²³ Isto. 1996. 206.

Ona u našem jezično-simboličkom imaginariju ima dugu povijest i opstaje do danas. U svakodnevlju se katkad, u prijevodnom smislu, koriste kao sinonimi. Počevši od samog termina „Narodnooslobodilačka borba“ što se samo ponekad u literaturi prevodi kao *People's Liberation Struggle*, a češće naprosto kao *National Liberation War*, preko naziva „Hrvatsko narodno kazalište“ koje će se na engleski jezik uvijek prevoditi kao *Croatian National Theatre*, dok se *United Nations* (UN) prevodi kao „Ujedinjeni narodi“ itd. To svoje uzroke može imati u etnonacionalnom shvaćanju nacije, kao zajednice krvi, (na)roda i tla. No ako to prihvatimo onda se valja zamisliti i nad time koliko je komunistička ideologija, premda nominalno internacionalistička, zapravo samo perpetuirala isti etnonacionalizam? Doduše, mogao bi se možda pretpostaviti i još poneki razloga zašto je šire predstavničko (i samo dijelom izvršno) tijelo bilo nazvano Antifašističko vijeće *narodnog* oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), dok je svojevrsna vlada okrštena kao *Nacionalni* komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ). Pojam „nacionalnog“ u tradiciji Komunističke partije (koja je o „nacionalnom pitanju“ paradigmatički raspravljala već početkom 1920-ih) upravo je bio predmet interne rasprave, onaj koji mora sagledavati avangarda, uži krug. Pojednostavljeno rečeno, *nacionalno* je bilo rezervirano za elitu, *narodno* za masu. U uvjetima Drugog svjetskog rata ta opasnost i eksplozivnost međunacionalnog sukoba je bila činjenica koja je bila svakodnevno ovjerovljivana na terenu, ispitana metodom vlastite kože, pa se već ni stoga nije mogao potencirati „nacionalizam“. No to ne znači da sve što su bili AVNOJ, ZAVNOH, NKOJ, pa i čitava narodnooslobodilačka borba nije bilo upravo duboko i izvorno nacionalističko, namjereno da ostvari upravo najbazičnije *nacionalističke* ideale: egalitarizam, sekularnost i vlast čiji suverenitet proizlazi iz naroda. Stoga su, naizgled paradoksalno, postsocijalistički udžbenici u tom smislu bliži istini, makar i iz pogrešnih, odnosno redukcionističkih, motiva.

Ako AVNOJ i nije stvorio (jedno)nacionalne države (onako kako mogu biti zamišljane, da se u njima *politeja* i *etnikum* podudaraju), ako i prihvatimo da avnojevski suvereniteti nisu bili nedvojbeni, da su bili uspostavljeni po principu svojevrsnih dijeljenih kovalentnih veza, kao u složenim kemijskim spojevima, ipak jest stvorio države

ili državu (federaciju) utemeljenu na nacionalnom principu. Štoviše, ako prihvatimo shemu da nacionalizmi stvaraju nacije, a ne obrnuto, možemo reći i nacionalističkom principu. Dakle država može biti nacionalistička, čak i kad nije (jedno)nacionalna. Ne samo da može, nego gotovo da je neizostavno takva u moderno vrijeme.²⁴

Radi se o nekim od temeljnih definicija, kojima (svjesno ili nesvjesno) kao da ne gospodarimo sasvim. Država je, u modernom smislu, upravo sinonim za jedan od principa nacionalizma – a to je narodni suverenitet (druga dva su, rekosmo, egalitarizam i svjetovnost, usmjerenost na ovozemaljsko). Prije nacionalizma nije bilo država, barem ne na način da je država prvenstveno reprezentativna kategorija, dok su državna vlast i birokracija po definiciji bezlične. Moderna država je tako direktni derivat nacionalne svijesti i nezamisliva je bez te svijesti.²⁵

Također, nacionalna svijest je inherentno kompetitivna svijest. Naravno ni AVNOJ ni ZAVNOH to nisu mogli deklarirati na takav način jer je tada primarno bilo pitanje borbe protiv fašizma i okupatora, a cilj je bio u toj borbi objediniti sve narode. Zato je taj segment uvijek bio posebno naglašen i u socijalističkim udžbenicima. Dakle, jedinstvo naroda u borbi protiv zajedničkog neprijatelja.

Postsocijalistički udžbenici su ipak ponegdje spomenuli da neke (nacionalne) želje i ciljevi naposljetku nisu bili ostvareni. Dakle, priznali su to stanje svojevrstne „anomije“ (Durkheim), nezasitne ili nezasićene volje. Problem je što su oni to pitanje postavljali (i zapravo do danas postavljaju) samo u odnosu na socijalizam, a ne i postsocijalizam. Države nastale raspadom Jugoslavije su svakako nacionalne. Sve su one više ili manje eksplicitno utemeljene na nacionalnom principu. No i dalje se može postavljati pitanje njihove reprezentativnosti. Jesu li njihovi državni aparati i vlast u punoj mjeri odraz nacionalnog suvereniteta ili ih također nagrizaju razni tribalizmi, monopolizmi, otimanje od strane

---

²⁴ Naposljetku u socijalističkoj Jugoslaviji (kao uostalom i u Sovjetskom Savezu) nacionalnost nije bila samo statistička kategorija nego temeljna jedinica društvenog statusa, zaposlenja, obnašanja funkcije, uopće nečijeg individualnog legalnog statusa.

²⁵ Greenfeld L. 2019. 18-21.

uskih partijskih ili vanpartijskih struktura itd., gdje zapravo nacionalni ideali u njima još (ili ponovno) nisu ostvareni?

Ipak, poučeni (post)socijalističkim mijenama čini se da takva pitanja, barem u udžbenicima, svoje mjesto nalaze tek u poznim fazama nekog poretka.

Zaključak

U svim idealističkim projekcijama stvaranja bolje i svjetlije didaktičke budućnosti, obrazovni reformatori, čak i oni s najboljim namjerama, često kao da zaboravljaju princip otpora kao pokretačke i kreativne sile. Pasivni otpor nastavnika prema udžbenicima tema je koja u nas nije istraživana.²⁶ No osnovni otpor koji bi trebalo ispitivati (a u krajnjem slučaju i poticati) trebao bi biti onaj učenički. Namjesto toga, danas kao da se rađa jedna nova dogmatika ili skolastika – ona kritičkog mišljenja.

Usporedbaprikazabilo kojeteme u socijalističkim i tzv. postsocijalističkim udžbenicima (poput ove o AVNOJ-u i ZAVNOH-u) mogla bi biti poticaj za slična promišljanja.²⁷ S jedne strane govori se o kritičkom mišljenju, a s druge strane održava se tinjajuća nada da će u budućnosti biti moguće ponuditi udžbenike koji će predložiti neka (bolja) (polu) gotova rješenja povijesnih zavrzlama. Je li svjesno naivno očekivanje da će udžbenik sudionike obrazovnog procesa naprosto zapljuskivati problemskim i kritičkim pristupima i poticajima? Naročito u situaciji kada ni akademski svijet ne obiluje takvom vrstom promišljanja. Takav obrazovni reformizam samo je naličje tromosti koja to isto kritičko mišljenje i sputava. Jer od gušenja kritičkog mišljenja gore je samo uvjerenje da se ono može kao na pladnju servirati, implementirati

---

²⁶ Kao što je npr. učinio Hau M. 2010. na primjeru Meksika, Argentine i Venezuele u periodima autokratskih režima (Lazara Cardenasa u Meksiku 1934-1940, Juana Perona Argentini 1946-1955. i Juana Velasca u Peruu 1968-1975)

²⁷ S otvorenim pitanjem do koje mjere i do kojeg vremena je uopće potrebno protegnuti pojmove „postsocijalizam i „postjugoslavenstvo“ o čemu nema konsenzusa. Usp. Kasapović M. 2023. Za pregled polemičkih reakcija vidjeti <https://historiografija.hr/?p=36531> (29.7.2023.)

odozgo, dapače, da se može kritički misliti za odličnu ocjenu i pohvalu učitelja i učiteljskog vijeća. Ali i to otkriva svu tegobnost teme udžbenika, činjenicu da ponekad čak i u generalno lošem udžbeniku može biti više točnosti (pretenciozno bi bilo reći „istine“) nego u nekom boljem, kvalitetnijem, uravnoteženijem. To nas suočava i sa samim pitanjem smisla udžbenika. Onakvog udžbenika koji trajno održava uvjerenje „da je svaki problem već riješen ili samo čeka da bude riješen“.²⁸

No čini se da sve ideološko-metodološki zaraćene strane pritom i dalje podjednako gledaju na učenika kao na proizvod. Cilj je stvoriti bolje škole, bolje obrazovne materijale (udžbenike), bolje učitelje da bi na kraju i finalni proizvod bio bolji. Radi se o početničkoj (doduše možda neizbježnoj) pedagoško-didaktičkoj pogreški. Je li učenik samo proizvod kojeg treba proizvesti? On bi, po nekom idealu, trebao biti sam svoj proizvod. No to mu dopuštati znači gurati ga na brisani prostor i otvarati ga drugim potencijalnim edukatorskim „predatorima“ koji ga žele zgrabiti. I naravno, u liniji manjeg otpora, svi (logično) zaključe da ako subjekt (odnosno objekt) već mora biti zgrabljen, onda bolje da ga zgrabimo mi nego oni drugi. Tako se plan i program otvorene, slobodne, kritičke škole trajno odgađa za bolja vremena, kad ćemo „mi“ biti oni koji postavljaju okvire i uvjete. Za to vrijeme, učenik, kao dionik obrazovnog procesa, postaje sve svjesniji da inercija njegovih edukatora sve više nalikuje inerciji profesionalnih vozača ili taksista koji svoje klijente uvjeravaju da su samo oni licencirani, kadri i sposobni prevesti ih od točke A do točke B. Praksa razoružava takve prekonceptije. Učenik (a nadajmo se i učitelj) je već pronašao nebrojene druge izvore povijesne spoznaje, a to su sve manje škole, službeni kurikulum, a ponajmanje udžbenik kao izraz „organizirane historiografije“. Pisati i razmišljati o udžbenicima kao da smo zapeli negdje na razmeđu kraja 1990-ih i početka 2000-ih teško da je svrsishodno. Ni akademska oholost tu neće biti od velike pomoći. Osim za one koji se zadovoljavaju time da njihova profesija (p)ostane sama sebi svrhom.

---

²⁸ Cutler D. „Down with the Textbooks“. *The Atlantic*, Washington, 31.1.2014.; Martell C. C. i Hashimoto-Martell E.A. 2011.

LITERATURA

- Cutler David. 2014. „Down with the Textbooks“. Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/education/archive/2014/01/down-with-textbooks/283507/> (29.7.2023)
- Đuranović Š. i Žeželj M. 1967. *Passato e Presente 3: storia per I'VIII classe delle scuole elementari*. Rijeka: Edit.
- Greenfeld L. 2019. *Nationalism: A Short History*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.
- Haramija M. 1990. *Čovjek u svom vremenu 4: povijesna čitanka za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hau M. 2010. „Unpacking the School: Textbooks, Teachers, and the Construction of: ‘Nationhood in Mexico, Argentina and Peru“. *Latin American Research Review* 44 Cambridge: Latin America Research Commons, Cambridge University Press. 127-154.
- Jakir, Aleksandar. 2021. „O povijesnim okolnostima i značenju formiranja prve vlade Federalne Demokratske Hrvatske u travnju 1945.“ u: *Prva hrvatska republika*. Split: Izdanje Udruge antifašista i antifašističkih boraca grada Splita. 30-62.
- Jelić I., Vukadinović R., Bilandžić D. 1977. *Narodi u prostoru i vremenu 4: udžbenik povijesti za VIII razred*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kasapović, Mirjana. 2023. „Zbogom postjugoslavenstvu!“ *Anali Hrvatskog politološkog društva* 20. Zagreb: Hrvatsko politološko društvo. 0-19. <https://doi.org/10.20901/an.20.01>
- Kolar-Dimitrijević M., Petrić H., Raguž I. 2004. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Samobor: Meridijani.
- Leček S., Najbar-Agičić M., Agičić D., Jakovina T. 2002. *Povijest 4: udžbenik za četvrti razred (opće) gimnazije*. Zagreb: Profil.
- Lovrenčić R., Jelić I., Vukadinović R., Bilandžić D. 1989. *Čovjek u svom vremenu 4: udžbenik povijesti za VIII. razred*. Zagreb: Školska knjiga.

- Martell Christopher C. i Hashimoto-Martell Erin A. 2011. „Throwing Out the History Textbook: Changing Social Studies Texts and the Impact on Students“. Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED518770.pdf> (11.8.2023.)
- Matković H. 2002. *Povijest 8: udžbenik za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Perić I. 1992. *Povijest za VIII. razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vujčić I. 1996. *Hrvatska povijest: udžbenik za industrijske i obrtničke škole*. Zagreb: Birotehnika.

Summary

AVNOJ AND ZAVNOH IN CROATIAN SOCIALIST AND POST-SOCIALIST HISTORY TEXTBOOKS: RE-EXAMINING THE PURPOSE OF TEXTBOOK HISTORIOGRAPHY

The topic of AVNOJ (Anti-Fascist Council of the National Liberation of Yugoslavia) and the related topic of ZAVNOH (State Anti-Fascist Council of the People's Liberation of Croatia) held an important place in Croatian history textbooks during the socialist period. They were the building blocks of the new Yugoslav socialist federation, the federal state of Croatia, and interethnic relations at both the federal and republic levels. In the 1960s, interpretations of these events still tended to lean towards a unitary view of Yugoslavia as the homeland of all Yugoslav peoples, while from the 1970s onwards, there was a more pronounced emphasis on the Yugoslav republics as separate states. In the post-socialist period, events related to the National Liberation Struggle in World War II were simplified in history textbooks, with the political dimension of creating a new Yugoslavia and a federative unit of Croatia being emphasized. The ultimate goal of creating Croatia as a national state within the Yugoslav federation was highlighted. However, regardless of whether the events of AVNOJ and ZAVNOH were seen as a symbol of “brotherhood and unity” among Yugoslav peoples, Serbs and Croats

in Croatia, or as foundational documents that established Yugoslavia and its federal units on a predominantly national, even nationalist principle, an analysis of the textbook approach to these complex topics suggests that historical and educational literature of this kind has never fully provided a comprehensive picture of these events in any period. Instead, the facts and interpretations have always been reduced to what was politically necessary in the current context. Socialist textbooks thus ignored the nationalist origins of their own ideology, while in the post-socialist period, idealistic national elements were emphasized, and Yugoslav internationalism was either silenced or labeled as false illusion. Textbook historiography thus became a problem for which it is difficult to find a solution, as evidenced by more recent practice, wherein students and teachers, at least through passive resistance, (should) seek and find their sources of historical knowledge outside of prescribed didactic materials, despite all educational and curricular reforms.

(Translated by Marino Badurina)

